

**КАЧЕСТВО НА ДЕМОКРАЦИЯТА
В БЪЛГАРИЯ**

Съставителство и научна редакция
Добрин Канев, Антоний Тодоров

София, 2014

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на автора и на издателство „Изток-Запад“.

- © Добрин Канев, Антоний Тодоров,
съставителство и научна редакция, 2014
- © Добрин Канев, Леонардо Морлино, Паскал Перино,
Слободан Милачич, Евелина Стайкова, Антоний Тодоров,
Катя Христова-Вълчева, Радосвета Кръстанова,
Георги Проданов, Антоний Гълъбов, Анна Кръстева,
Ирена Тодорова, Живко Минков, Илдико Отова,
автори, 2014
- © Издателство „Изток-Запад“, 2014

ISBN 978-619-152-473-0

КАЧЕСТВО НА ДЕМОКРАЦИЯТА В БЪЛГАРИЯ

Съставителство и
научна редакция

ДОБРИН КАНЕВ
АНТОНИЙ ТОДОРОВ

Книгата се издава със съдействието на

СЪДЪРЖАНИЕ

Списък на таблиците	9
Списък на фигурите	12
Увод	
КЪМ ИЗСЛЕДВАНЕ НА КАЧЕСТВОТО НА БЪЛГАРСКАТА ДЕМОКРАЦИЯ	13
<i>Добрин Канев</i>	
1. АНАЛИЗ НА КАЧЕСТВАТА НА ДЕМОКРАЦИЯТА	25
<i>Леонардо Морлино</i>	
1.1. Въпросът	25
1.2. Що е <i>качество</i> ?	30
1.3. „Добра“ демокрация и други нормативни разбирания.....	32
1.4. Какви качества?	33
1.5. Процедурите.....	34
1.6. Двете най-съществени измерения	47
1.7. Резултатът	52
1.8. Повтарящи се модели на ерозия	56
1.9. Върху какво да се фокусираме	61
2. РАЗОЧАРОВАНИЕТО ОТ ДЕМОКРАЦИЯТА.....	63
<i>Паскал Перино</i>	
2.1. Проявленията на кризата на демокрацията.....	63
2.2. Нова ли е кризата на представителната демокрация?	67
2.3. Причините за кризата на демокрацията	69
2.4. Културните причини	75
2.5. Новите демократични искания	76
2.6. Няколко отправни точки за съживяване на демократичното участие	79

3. ДЕМОКРАЦИЯТА ПОД СЯНКАТА НА НЕОЛИБЕРАЛИЗМА	85
<i>Слободан Милачич</i>	
3.1. От либерализма до неолиберализма, минавайки през либералната демокрация.....	87
3.2. Неолиберализмът днес: системното неравновесие	100
4. ПОЛИТИЧЕСКОТО УЧАСТИЕ: НОРМАТИВНИ И ИНСТИТУЦИОНАЛНИ РАМКИ	113
<i>Евелина Стайкова</i>	
4.1. Политическото участие като критерий за качеството на демокрацията	115
4.2. Нормативна рамка на изборите: законодателство и практика.....	116
4.3. Митинги, събрания, манифестации	128
4.4. Учредяване и дейност на сдружения, партии, движения....	129
4.5. Е-демокрация.....	137
5. ПОЛИТИЧЕСКИ ИЗБОРИ И ДЕМОКРАЦИЯ	141
<i>Антоний Тодоров</i>	
5.1. Изборите в България като изследователски обект	144
5.2. Изборите в практиката на българската демокрация	146
5.3. Публичният образ на изборите	181
5.4. Демократичната ефективност на изборните практики.	214
6. ПАРТИИТЕ И ПАРТИЙНАТА СИСТЕМА И КАЧЕСТВОТО НА ДЕМОКРАЦИЯТА	225
<i>Добрин Канев</i>	
6.1. Организационна сила на българските политически партии	229
6.2. Партии и общество.....	252
6.3. Българската партийна система: фрагментация и поляризация	268
6.4. Оценка, перспективи и възможни насоки на институционализацията на българската партийна система.....	288

7. ПРАВОВАТА ДЪРЖАВА И КАЧЕСТВОТО НА ДЕМОКРАЦИЯТА В БЪЛГАРИЯ.....	293
<i>Катя Христова-Вълчева</i>	
7.1. Независимост на съдебната власт	296
7.2. Върховенство на закона и ефективност на правосъдието ...	324
8. ГРАЖДАНСКОТО ОБЩЕСТВО И КАЧЕСТВОТО НА ДЕМОКРАЦИЯТА	347
<i>Радосвета Кръстанова</i>	
8.1. Значение на гражданското общество за качеството на демокрацията	347
8.2. Гражданското общество: основни тези в политическата наука.....	350
8.3. Гражданското общество в България	356
8.4. Гражданското общество в България: постижения, проблеми и техният ефект върху качеството на демокрацията	368
8.5. Общественото мнение за гражданското общество	381
9. КАЧЕСТВО НА ДЕМОКРАЦИЯТА И КАЧЕСТВО НА ЕЛИТИТЕ.....	389
<i>Георги Проданов</i>	
9.1. Изследвания на политическия елит.....	391
9.2. Как се заема „елитна“ позиция?	398
9.3. Как елитът упражнява властта си?	405
9.4. „Времеви“ и „ад хок“ елити.....	413
10. ПОЛИТИЧЕСКАТА КОРУПЦИЯ И ДЕМОКРАЦИЯТА	419
<i>Антоний Гълъбов</i>	
10.1. Корупционният процес	422
10.2. Административна и политическа корупция.....	425
10.3. Общественото мнение за политическата корупция.....	434
10.4. Публичност, отчетност и прозрачност: насоки за публично действие.....	441
11. ГРАЖДАНСКИ ПРОТЕСТИ, Е-ДЕМОКРАЦИЯ, НОВИ МОБИЛИЗАЦИИ	449
<i>Анна Кръстева</i>	
11.1. Втората демократична революция	450

11.2. Българските протести: между локалните форми и глобалните логика	464
11.3. Протестът – начини на употреба.....	479
11.4. Нови мобилизации, нови актьори.....	488
12. ПОЛИТИЧЕСКИ КУЛТУРИ, ЦЕННОСТНИ ОРИЕНТАЦИИ, ДЕМОКРАЦИЯ.....	493
<i>Ирена Тодорова</i>	
12.1. Елементи на българската политическа култура.....	495
12.2. Политическите ценности.....	503
12.3. Партии и ценности.....	515
13. СОЦИАЛНИ НЕРАВЕНСТВА, КАЧЕСТВО И ЛЕГИТИМНОСТ НА ДЕМОКРАЦИЯТА.....	539
<i>Живко Минков</i>	
13.1. Социална среда и качество на демокрацията – една оспорвана тема.....	539
13.2. Динамика на развитието на социалните неравенства в България.	549
13.3. Публично възприемане на неравенството в България.....	567
13.4. Социалното неравенство в България и легитимността и качеството на нейната демокрация.....	573
14. БЪЛГАРСКАТА ПОЛИТОЛОГИЯ И КАЧЕСТВОТО НА ДЕМОКРАЦИЯТА: НЯКОИ ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ РЕЗУЛТАТИ	587
<i>Илдико Отова</i>	
14.1. Кратката история на българската политическа наука.....	587
14.2. Политическата култура на българската нация.....	591
14.3. Политическото участие	593
14.4. Партиите като лаборатории за демокрация	595
14.5. Гражданско ли е гражданското общество?	601
Заклучение	
КАКВИ СА УСЛОВИЯТА ЗА ДЕМОКРАЦИЯ?	609
<i>Антоний Тодоров</i>	
Библиография.....	615
Приложения	647

СПИСЪК НА ТАБЛИЦИТЕ

Табл. 1	Няколко повтарящи се модела на ерозия на качеството	62
Табл. 2	Средно равнище на участие на парламентарните избори в европейските страни след 1989 г.	143
Табл. 3	„Цената“ на един глас за парламентарните партии (медийни разходи / получени гласове).....	161
Табл. 4	Връзка между избирателна система и участие на изборите (по А. Лийпхарт).....	170
Табл. 5	Разпределение на гласовете и мандатите по пропорционалната и мажоритарната система за БСП и СДС (1990)	170
Табл. 6	Ефект на избирателната система върху гласуването за БСП и СДС (1990)	171
Табл. 7	Диспропорции в парламентарното представителство	173
Табл. 8	Извънредни избори и равнище на участие в България (1994–2001)	183
Табл. 9	Средно равнище на участие (официални данни) на типовете избори (1990–2013)....	188
Табл. 10	Идеологическо самоопределение на партиите в парламента, брой на групите (1991–2013)	211
Табл. 11	Политически предпочитания през 1999 г. (анкета на VBSS Gallup International, 1999)	213
Табл. 12	Съотношение между броя на регистрираните листи за изборите и броя на партиите в парламента (1990–2013)	220
Табл. 13	Членство в политически партии и други организации в България, %	232
Табл. 14	Членски състав на партии в България (към ноември 2012), бр.	232
Табл. 15	Причини за нечленуване в партия в България, %	235
Табл. 16	Структура на членския състав на БСП (2001–2012), %.	237
Табл. 17	Ангажираност на членове в партиите в България, %.....	238

Табл. 18	Депутати, напуснали парламентарните си групи в Народното събрание.....	248
Табл. 19	Възраст на парламентарните партии в България (2001–2013).....	253
Табл. 20	Гласуване за партии и личности в България (2012).....	254
Табл. 21	Гласуване за партии в България (2010 и 2013), %	255
Табл. 22	Промени в броя на избирателите за основни партии в България (1990–2013).....	258
Табл. 23	Електорална волатилност в България (1991–2013).....	264
Табл. 24	Абсолютен брой парламентарни партии в България (1990–2013).....	270
Табл. 25	Относителен дял на местата в българския парламент на първата и на втората по големина партия (1990–2013).	271
Табл. 26	Агрегиран индекс на българската партийна система 1990–2013.....	273
Табл. 27	Ефективен брой партии в България 1990–2013	274
Табл. 28	„Стари“ и „нови“ партии в българския парламент (1991–2013).....	275
Табл. 29	Обществено мнение за демокрацията и партиите в България (2010, 2013, %	281
Табл. 30	Доверие/недоверие към политическите партии в България, %	282
Табл. 31	Обществено мнение за партийните членове в България (2010, 2013), %	283
Табл. 32	Обществено мнение за партиите в България, %.....	284
Табл. 33	Обществено мнение за партиите в България, %.....	285
Табл. 34	Характеристики на българската партийна система от гледна точка на качеството на демокрацията	286
Табл. 35	Роля на конституционната юриспруденция за развитието на правна рамка относно независимостта на съдебната власт.....	308
Табл. 36	Решения на Конституционния съд по искания за обявяване на противоконституционност	326
Табл. 37	Жалби до омбудсмана, свързани с правораздавателната дейност по същество	336
Табл. 38	Най-дълъг констатиран срок на прекомерна продължителност на съдебните производства, за които са изплатени обезщетения по реда на Глава За от ЗСВ	343

Табл. 39	Приемственост (преизбиране в две последователни НС)	403
Табл. 40	БНП в покупателна сила (ЕС 27=100).....	552
Табл. 41	Джини коефициент ЕС 27 и избрани страни-членки.....	554
Табл. 42	Неравенство в разпределение на доходите (20/80) – ЕС 27 и избрани страни-членки.....	555
Табл. 43	Индикатори Европа 2020 – ЕС 27 и избрани страни-членки.....	558
Табл. 44	Население под риск от бедност и социално изключване ЕС 27 и избрани страни-членки.....	560
Табл. 45	Под риск от бедност и социално изключване по региони NUTS 2, %	561
Табл. 46	Безработица ЕС 27 и избрани страни-членки	563
Табл. 47	Как преценявате собственото си материално положение?.....	569
Табл. 48	Ако трябва да се оцените – Вас, Вашето семейство – по скалата от 1 до 10, къде бихте се поставили?.....	569
Табл. 49	Може ли да се разчита на чужда помощ?.....	572
Табл. 50	По-скоро съгласен/а/ или по-скоро несъгласен/а/ сте със следните твърдения	575
Табл. 51	По-скоро съгласен/а/ или по-скоро несъгласен/а/ сте със следните твърдения (% от всички):.....	576
Табл. 52	Според вас демокрацията е по-скоро полезна или по-скоро вредна за страна като България?	578
Табл. 53	Ако зависеше само от вас, бихте ли възстановили предишната система /отпреди 10 ноември 1989/ или бихте предпочели сегашната?.....	579
Табл. 54	Самооценка на материалното положение според преценката за сегашното общество спрямо времето преди 1989 г.....	582
Табл. 55	„Демокрацията не е добра за страна като България“ според самооценката на материалното положение.....	583

СПИСЪК НА ФИГУРИТЕ

Фиг. 1	Динамика на избирателната активност като дял от избирателите по списък и от цялото население	142
Фиг. 2	Динамика на участието на парламентарните избори в страните от Централна и Източна Европа (1989–2012).....	142
Фиг. 3	Динамика на населението на България и на избирателите в основните избирателни списъци (1990–2013).....	154
Фиг. 4	Динамика на дела на избирателите по списък от цялото население (1990–2013), %.	154
Фиг. 5	Динамика на броя на населението и на броя на гласувалите на всички видове избори (1990–2013) ..	188
Фиг. 6	Динамика на населението и на броя на гласувалите на парламентарните избори (1990–2013).....	189
Фиг. 7	Относителен дял на гласувалите на парламентарните избори сред цялото население (1990–2013).....	190
Фиг. 8	Относителен дял на гласувалите на президентските избори сред цялото население (1992–2011).....	191
Фиг. 9	Относителен дял на гласувалите на местните избори (за ОНС и първи тур на кметските избори) (1995–2011) ...	192
Фиг. 10	Недействителни бюлетини на изборите (2001–2013) ...	210
Фиг. 11	Дял на избирателите на парламентарните партии от цялото население (1990–2013)	218
Фиг. 12	Брой на подадените бюлетини за парламентарните и непарламентарните партии (2001–2013)	219
Фиг. 13	Съотношение между брой на регистрирани за изборите партии (партийни листи) и броя на парламентарните партии (1990–2013)	221
Фиг. 14	Членски състав на БСП (1992–2012)	234
Фиг. 15	Избиратели на БСП (1990–2013)	259
Фиг. 16	Избиратели на ДПС (1990–2013).....	260
Фиг. 17	Избиратели на СДС (1990–2013)	260
Фиг. 18	Избиратели на НДСВ (2001–2013)	262
Фиг. 19	Избиратели на ГЕРБ (2009–2013)	262
Фиг. 20	Избиратели на Атака (2005–2013)	263
Фиг. 21	Картографиране на протестите.....	476

Увод

КЪМ ИЗСЛЕДВАНЕ НА КАЧЕСТВОТО НА БЪЛГАРСКАТА ДЕМОКРАЦИЯ

Добрин Канев

Предложената на читателите колективна монография представя научните резултати на проекта „Качеството на демокрацията в България: демократичен консенсус и гражданско участие“, финансиран от фонд „Научни изследвания“ на Министерството на образованието и науката и реализиран от изследователски екип на Департамента по политически науки на Нов български университет.

Темата на проекта, разбира се, не е избрана случайно. Още към началото на изследванията са видни и с просто око симптомите на разочарование от функционирането на демократичната система и от ниската ефективност на управлението в България – проблеми с правовата държавност, спад в политическото участие, висока волатилност на избирателите, ниска легитимност на партии и граждански организации и т.н. Натрупването с години масово недоволство от икономическите, социалните и моралните резултати на прехода – с право или не – не подминава и установената в неговото начало демократична политическа система.

При това България не е изключение, а по-скоро част от една обща вълна на „демократичен отлив“. В този период все повече се сгъстяват черните краски, когато се описва състоянието на демокрацията в света. Изводите за „отстъпление на демокрацията“, за нейния регрес, съмненията за нейното бъдеще сякаш започват да доминират – ако не толкова в научните изследвания, то най-малкото в публицистиката.

В хода на изследователската работа се забеляза нарастване на критичното отношение към българската демократична

система, към начините на нейното структуриране и функциониране. Двете протестни вълни през 2013–2014 г., макар и много различни по характера и състава си, по един или друг начин също поставят този проблем на преден план. „Излизането на улицата“ на проблема за българската демокрация е съпроводено с множество идеи за дълбока промяна. Независимо че някои от тях си противоречат взаимно, а други се отдалечават от основни начала на представителното управление, една става ясно: Легитимността на българската представителна демокрация в настоящия ѝ вид се поставя под въпрос.

Още първите емпирични изследвания в рамките на проекта, проведени от агенциите Медиана и Сова-Харис, недвусмислено потвърждават тази масова нагласа. Макар че по принцип повечето български граждани изглеждат съгласни с твърдението, че демокрацията е най-добрата форма на управление, картината се променя, когато стане дума за България. Надделява мнението, че демокрацията не е добра за страна като България. Нещо повече, тези, които споделят мнението, че демокрацията ни е донесла повече вреда, отколкото полза, са две пъти повече в сравнение с хората, които предпочитат обратното твърдение (Медиана 2010, 2013).

Всичко това мотивира авторския екип да се насочи към цялостно изследване на състоянието на българската демокрация, да потърси ключовите полета, където тя показва дефекти, и да разкрие техните причини. От гледна точка на изследователския подход се възприе идеята анализът на българската демокрация да се извърши през призмата на **концепцията за качество на демокрацията**. Тя изглежда по-подходяща, доколкото дава възможност да се излезе извън обичайната „транзитология“, като акцентът се постави върху качествата на установения демократичен режим, неговата стабилност и легитимност. Основанията за избор на този подход са съвсем точно изразени, при това като се визират именно новите демокрации като България, в един от няколкото излезли през последните години трудове, свързани с „качеството на демокрацията“: „Изводът, че демократизацията не означава автоматично и линейно развитие към консолидация и че процесите на демократизация могат да бъдат забавени, парализирани или дори върнати назад, измести вниманието на

изследователите все повече от изследването на прехода към оценка и обяснение на характера на демократичния режим. Погледът върху качеството на демокрацията предполага, че отвъд институционализацията на демократичните структури по време на прехода и на по-сложния и продължителен процес на консолидация, има и други допълнителни аспекти, които допринасят за стабилен, легитимен и одобряван и подкрепян от гражданите демократичен режим“ (КНЕУЕР 2011: 133–134).

Наистина самото понятие „качество на демокрацията“ често е оспорвано в съвременната политическа наука. Идеята обаче, която стои зад него, е до голяма степен безспорна. Не са нужни особени доказателства, за да проличи очевидното, а именно, че демократичните политически системи в съвременния свят се различават по своя характер, по способността си да функционират пълноценно, по стабилността си, по резултатите си, по легитимността си. Това е и причината за развитие на концепцията за качество на демокрацията, чрез която се прави опит да се открият и обяснят тези различия, както и да се свържат с перспективите на развитие на съответните демократични режими.

Едва ли е случайно, че тази концепция намира сравнително неотдавна свое собствено място сред сравнителните изследвания на демокрацията. След като на мястото на еуфорията от „третата вълна на демократизация“ дойде разочарованието от резултатите на този процес, след като се натрупват проблеми и в установените демокрации, естествено възниква с по-голяма сила старият въпрос: защо едни демокрации функционират по-добре от други? А за да се намери отговор, трябва предварително да се създадат научни инструменти, с помощта на които може да се разкрият степените на демократичност или различното качество на отделните демократични режими.

Изследването на качеството на демокрацията и на промените в това качество повдига ред концептуални въпроси. Ясно е, че става дума поне за две последователни стъпки в анализа. Първата – обичайна и известна отдавна – е класификацията на даден режим от гледна точка на това дали той изобщо е демокрация или не. Втората крачка е в посока на установяване на качеството на тези режими, които са приети за демокрации.

При нея вече са необходими по-фини нюанси или степени на подхода, отколкото в случаите, когато се изследва характерът на политическия режим (ERDMANN 2011: 39).

И в двата случая решаващ е избраният стандарт, по който се определят както демократичността изобщо, така и нейните степени. Този избор до голяма степен предопределя резултатите, поради което се нуждае както от максимално прецизиране, така и от солидна обосновка (BRAML, LAUTH 2011: 104). С други думи, за да дефинираме адекватно **качеството** на демокрацията и за да можем след това да го оценим, трябва предварително да сме сигурни в дефинирането на предмета, за чието качество става дума, т.е. на самата демокрация. Различните качества ще означават различна степен на реализация на избрания „идеален тип“ (FUCHS, ROLLER 2008: 84).

Както е известно, по отношение на демокрацията съществуват множество дефиниции, които често имат и твърде различно съдържание – от класическите през тези на Йозеф Шумпетер и Робърт Дал до многобройните днешни определения. Все пак, при всички различия, има елементи на демокрацията, които не са спорни. Още с раждането на представителната демокрация в ядрото ѝ влизат общите свободни периодични конкурентни избори. Това е първият (в началото единствен) стандарт.

Робърт Дал в „Полиархия“ (DAL 1971) формулира две основни измерения на демокрацията като „идеал“ – *конкуренция*, в която е вплетено разбирането за политическата свобода, и *участие*, в което пък е вплътен принципът на политическото равенство. Негови са и първите опити за „измерване“ на демокрацията, последвани през следващите десетилетия от много други.

И наистина, днес множество учени и организации предлагат теоретични подходи, количествени и качествени методи, индекси и методики за измерване на демократичността (качеството на демокрацията) на различните държави. Всички те представляват интерес от гледна точка на темата на проекта най-малко в две насоки: първо, като възможност за оценка на надеждността на методите и евентуалното им прилагане в анализа на българската демокрация; второ, като възможност за сравнение на конкретните оценки на качеството на българ-

ската демокрация, на тенденциите на промяна и на основанията на тези оценки.

Някои от тези изследвания, използващи количествени или качествени методи, стъпват на собствени бази данни, в които е вложена информация за продължителни периоди и за голям брой страни, от които се извличат индекси на демокрация за отделни държави.

Такъв е случаят с Индекса на демократизация, предложен от финландския учен Тату Ванханен (VANHANEN 2011), който се опира на богатата база данни за сто и петдесет държави, в голям период, включващ информация още от XIX век. Стандартът, който той използва за количественото си изследване, е изведен от полиархичния модел на Робърт Дал с неговите две измерения. Участието е изразено чрез дела на участвалите в последните избори спрямо броя на населението, а конкуренцията – чрез дела избиратели на най-силната партия.

Сред сравнителните изследвания, които използват качествени методи, най-известно е това на „свободата в света“, провеждано ежегодно вече в продължение на повече от четири десетилетия от Freedom House. Макар че се мери степента на свобода, неговите индекси могат да се отнесат и към демокрацията. За разлика от подхода на Ванханен, това изследване се основава на качествени оценки, подготвени на базата на въпросник от страна на експерти. Използват се индикатори в две измерения – политически свободи (10 индикатора) и граждански свободи (15 индикатора) – и на тяхна основа държавите в света се подреждат по скала с три степени – свободни, частично свободни, несвободни. Тези критерии почти не са променяни с течение на времето. Демокрацията е разглеждана като политическа система, в която хората свободно избират своите управляващи измежду конкуриращи се групи и индивиди, които не са били предварително подбрани от правителството (вж. LAUTH 2004: 268).

От гледна точка на тези две изследвания, в които се анализира демокрацията само в две измерения, България е поставена сред демократичните страни (вж. Приложение 2). По-специално в годишните изследвания на Freedom House България постига най-добри показатели в периода 2005–2008 г., като от 2009 г. досега се забелязва спадане на този „рейтинг“.

Широко използван в сравнителните изследвания на демокрацията е и т.нар. Polity project, разработен първоначално от Тед Гър и Кийт Джегърс. Проектът се развива на няколко етапа, като постепенно е не само обновяван, но и разширяван: Polity I (1974) обхваща 91 страни в периода от 1800 до 1971 г., Polity II (1991) – 155 страни, Polity III (1995) – 161 страни за 1946–1994 г., и Polity IV – до 2010 г. Специфичното на този подход е, че в центъра са не толкова гражданските и политическите права и свободи, колкото положението на изпълнителната власт в политическата система. Пълноценната демокрация е дефинирана и операционализирана като система, в която, първо, политическото участие е неограничено, открито и изцяло на конкурентна основа, второ, рекрутирането на изпълнителната власт става чрез изборен процес, трето, ограниченията върху изпълнителната власт са съществени. На базата на експертни мнения чрез скала от 21 точки се създава т.нар. Polity-индекс, в който са обединени участие и конкуренция, свободни избори и граници за властта на изпълнителната власт (Polity IV Project).

И методиката на Polity дава статут на България като демокрация, без обаче тя да достигне степеня на пълноценна демокрация (вж. Приложение 2). Оценката остава постоянна в последните три изследвания, включващи периода от 2003 до 2010 г.

Този тип изследвания позволяват да се даде само най-обща оценка за демократичността на отделните политически системи. Те са надеждни при анализ на промяна на режима, помагат да се прави разлика между авторитаризъм и електорална демокрация, но не са много полезни за изследване на различните степени на качеството на демокрацията, доколкото голямата част от установените и новите демокрации попадат в една и съща категория.

Поради това през последните години са налице сериозни опити да бъде увеличен броят на анализирани измерения на демокрацията и на съответните индикатори за нейното „измерване“. Един такъв опит е т.нар. демократичен одит (The Democratic Audit), който изхожда при дефинирането на демокрацията от два основополагащи принципа – народен контрол и политическо равенство (Вьетнам 1994: 28). От тях са изведени

вече четири по-общи измерения на демокрацията (свободни и честни избори; открито и отговорно управление; гарантирани граждански и политически права; гражданско общество), след което се предлагат 32 конкретни индикатора за „одит“ на политическите системи от гледна точка на демократичното им качество.

Индексът на трансформация, разработен от фондация „Бертелсман“ (Bertelsmann Foundation, The Bertelsmann Transformation Index – BTI), също позволява измерване качеството на демокрацията. Различното при него е, че се обхващат както демокрацията, така и социално отговорното пазарно стопанство. За нашето изследване по-важен е индексът на политическа трансформация („демократичен статус“). От методологическа гледна точка „концепцията на BTI за демокрацията отива отвъд други дефиниции на демокрацията, които са ограничени главно до основни граждански права и провеждането на свободни избори“ (Bertelsmann Foundation. BTI. Methodology). От своя страна този индекс включва следните пет измерения: държавност; политическо участие; правова държава; институционална стабилност; политическа и социална интеграция. Според този индекс (прилаган от 2006 г. насам) България показва положителна тенденция до 2010 г., след което следва негативен тренд и през 2014 г. наблюдаваме най-ниската оценка за целия период на изследване. От гледна точка на отделните измерения българската демокрация се оказва най-уязвима по отношение на политическата и социалната интеграция (партии, гражданско общество), както и по отношение на правовата държава и стабилността на демократичните институции (вж. Приложение 2).

Специално за страните в преход Freedom House разработва методика, която е значително по-прецизна в сравнение с обичайния подход при „Свободата в света“. В изследването „Нации в преход“ (Freedom House: Nations in Transit) се използват индикатори вече в шест измерения – изборен процес; гражданско общество; независими медии; демократично управление на национално равнище; демократично управление на местно равнище; корупция. И тук можем да отбележим, че българската демокрация е най-високооценена в периода 2006–2008 г., когато в продължение на няколко години е в групата на кон-

солидираните демокрации. От 2009 г. тя се връща в сектора на полуконсолидираните демокрации, като от следващите години досега се забелязва и тенденция на постоянно спадане на нейния „демократичен резултат“. България отстъпва в значителна степен на оценките за новите демокрации в централноевропейските и балтийските страни и „изпреварва“ само Румъния, която, от своя страна, не е успяла в нито един период да влезе в категорията на консолидираните демокрации. Най-проблемни за нашата демокрация се оказват такива измерения като корупция, независими медии, управление на национално равнище, съдебна система (вж. Приложение 2).

„Economist Intelligence Unit“, тясно свързан със списание „Economist“, през последните години (от 2006 г. насам) също предлага свой индекс на демокрация (Economist Intelligence Unit, Democracy Index). В него са включени пет измерения: изборен процес и плурализъм; граждански свободи; функциониране на управление; политическо участие; политическа култура. На тази основа се разграничават четири типа политически системи от гледна точка на тяхната демократичност – пълни демокрации; дефектни демокрации; хибридни режими; авторитарни режими. Българската демокрация постоянно заема място в групата на дефектните (непълни) демокрации, като през 2012 г. е поставена на 54-то място по демократичност, което също е най-ниската оценка в периода на съществуване на този индикатор. От гледна точка на конкретните измерения, използвани в тази методика, най-проблемни за България изглеждат измеренията *политическа култура* и *функциониране на управлението* (вж. Приложение 2).

Независимо от значителното разширяване на измеренията и индикаторите, към този тип „измерване на демокрацията чрез рейтинги“ са отправяни сериозни критики. Мнозина смятат, че концепциите за демокрацията, на които се основават рейтингите, не са достатъчно пълни. Съществуват съмнения и поради факта, че основа на измерването най-често са субективни оценки на начина на функциониране на централни характеристики на демокрацията, които при това не са достатъчно прозрачни. Спори се по надеждността на измерванията.

Редица известни учени, често използвайки и споменатите, както и други бази данни, правят опити да избегнат тези

слабости, като поставят изследването на качеството на демокрацията на по-задълбочено теоретично ниво. Този тип изследвания до голяма степен стават част от методологическата основа на настоящия труд, поради което накратко ще бъде проследена тяхната логика на базата на няколко отделни, но сами по себе си показателни примера.

Има основание да се започне с италианския учен Леонардо Морлино, който през 2004 г. публикува своя статия под названието „Добри“ и „лоши“ демокрации: Как да изследваме качеството на демокрацията?“ (MORLINO 2004). Неговата цел е да създаде операционална дефиниция на качеството на демокрацията, която да може да се използва в емпиричните изследвания. Година по-късно тя е приложена към някои страни в издаден от него и Лари Даймънд колективен труд (MORLINO AND DIAMOND 2005). А през 2011 г. Морлино публикува книгата си „Промени за демокрация“, в която доразвива идеите си за оценка на качеството на демокрацията (MORLINO 2011). Той тръгва от една минимална дефиниция на демокрацията (наличие на общо избиращо право за възрастните; периодични, свободни, конкурентни и честни избори; повече от една политическа партия; и повече от един източник на информация), след което пристъпва към дефиниране на **качеството** на демокрацията като степен на постигане на двете главни цели на една идеална демокрация – свобода и равенство – чрез легитимно и коректно функциониране на политическите институции и механизми. Л. Морлино диференцира качеството на демокрацията с оглед на процедура, резултат и съдържание, на базата на които предлага анализ на осем измерения на качествата на демокрацията и разработва съответен аналитичен инструмент за тяхното измерване (вж. Глава 1).

Друг пример ни дава концепцията на Волфганг Меркел за т.нар. *embedded democracy* (MERKEL 1999, 2003), която също разкрива възможност за диференциране на различните демократични режими с оглед на качеството на демокрацията. Наред с традиционните критерии *политическо равенство* и *политическа свобода*, той включва и трети – *контрол над властта* с основанието, че не е достатъчно само демократичното избиране на управляващите, а е нужна и институционална гаранция, че демократично избраните представители и меж-

ду избори ще управляват по принципите на демокрацията и правовата държава. Вместо измерения на демокрацията, Меркел анализира т.нар. частични режими на една политическа система, които чрез своите взаимозависимост и независимост осигуряват нормативното и функционалното съществуване на стабилната демокрация. Освен това е важно наличието и на своеобразни защитни пояси, които да предпазват демокрациите от вътрешни и външни шокове и тенденции на дестабилизация. Тези „частични режими“ на демокрацията, които изглеждат близки до предпочитаните от други автори „измерения“, са: режим на демократични избори; режим на права на политическо участие; режим на граждански права и свободи; институционално осигуряване на контрола между властите (horizontal accountability); гарантиране де юре и де факто на демократично избраните представители на „ефективна власт да управляват“. А най-важните външни пояси според него са благоприятна социално-икономическа среда, която не допуска крайна бедност и голямо неравенство; гражданско общество; международна интеграция. Дефектни демокрации са тези демокрации, в които е разрушено взаимното впитане на частичните режими и е нарушена цялостната логика на демокрацията на правовата държава. В хода на това изследване Меркел определя българската демокрация като един от типове дефектна демокрация, а именно – нелиберална демокрация. Това според него е най-често срещаният тип дефектна демокрация, при който е редуциран контролът на изпълнителната и законодателната власт от страна на третата власт, не се спазват достатъчно в действията на правителството и в законодателството конституционните норми. С други думи, уредено е измерението на правовата държава (МЕРКЕЛ 2003: 64). В едно свое по-късно изследване, в центъра на което поставя връзката между консолидация на демокрацията и качество на демокрацията, В. Меркел вижда българската демокрация извън консолидираните демокрации, където тя е в компанията на Румъния и Литва (МЕРКЕЛ 2011: 39).

Друг германски учен – Ханс-Йоахим Лаут – също следва този подход, като освен свободата и равенството включва и контрола и стига до извода за пет ключови институции, които са съществени за оценка на качеството на демокрацията

(и които отчасти се припокриват, но и отчасти се различават от обичайните измерения или „частични режими“): процес на вземане на решения (избори); институционално посредничество; публична комуникация; ефективна правова държава (върховенство на закона); установяване и прилагане на законите. Комбинацията на тези пет институционални величини и на трите измерения на демокрацията (свобода, равенство и контрол) формира „демократична матрица“ от 15 полета, която има за цел да включи всички елементи на демокрацията (Lauth 2004, 2006).

Ако се опитаме да обобщим впечатлението от този бърз поглед върху различните подходи при изследване на качеството на демокрацията и направените за българската демокрация оценки, може да се твърди, че българската демокрация, запазвайки качеството си на „електорална демокрация“, преживява трудни проблеми и особено след 2009 г. е в процес на определен регрес (Канев 2013). Съществува рискът състоянието на „дефектна демокрация“ да се установи за по-продължително време.

От тези изследвания може да се изведе заключение и за основните демократични измерения, в които българската демокрация е най-уязвима. Става дума за правовата държавност, партийната система, корупцията, политическата култура.

Различните подходи, прилагани при изследване на качеството на демокрацията, както и изборът на неговите ключови измерения са в основата и на настоящото изследване на качеството на българската демокрация. Тук не се предлага разработване на нов или прилагане на комбиниран рейтинг на демократичност. Ориентацията е към по-задълбочено и детайлно изследване на най-важните от гледна точка на българската демокрация измерения на демократичното качество. От тази гледна точка се стъпва на основните измерения (качества) на демокрацията, които се повтарят неизбежно в различните подходи. В същото време целта на изследването е да се допълни типичната (и оправдана) насоченост към институционалната страна на демокрацията с анализ на други важни сфери на обществения живот като политическата култура, социалната среда, гражданското общество, политическата корупция, независимо дали те ще се третират като своеобразни

„защитни външни пояси“, като тип „контролни величини“ или пък ще бъдат възприети като важни елементи на самия демократичен режим.

Намерението на авторския екип е да разшири натрупвания през последните години изследователски продукт за оценка на качеството на демокрациите с анализи на ключовите измерения на българската демокрация, или с други думи, на нейните качества. Това е целта на българската част от авторския екип, докато чуждестранните ни колеги очертават по-общия фон на проблема. От една страна, предложената от проф. Леонардо Морлино специално за това издание актуализирана и преработена Глава 7 от ключовия за темата негов труд „Промени за демокрация“ (Morlino 2011) очертава основните методологически изходни позиции на изследването, а от друга, в следващите две глави известните френски учени проф. Паскал Перино и проф. Слободан Милачич анализират процесите на разочарованието от представителната демокрация и на отражението на неолибералната доминация върху състоянието на демокрацията.

В следващите глави последователно се анализират основни измерения на качеството на българската демокрация – рамки на политическото участие, избори, партии и партийна система, гражданско общество, е-демокрация и последните протести, политически елити, правова държава, политическа корупция, политическа култура, социална среда. Книгата е допълнена с обзор на някои резултати от досегашни изследвания на български автори, свързани с качеството и характеристиките на българската демокрация.